

Робна производња и тржиште у миру и рату

УДК 339.13.017

Доц. др Радован Илић, пуковник

Аутор разматра питања везана за робну производњу и тржиште у миру и рату. При томе, кроз различита схватања робне производње и тржишта, наглашава нужност робног облика производње на садашњем степену друштвеног развоја, као и значај профита као мотива пословне активности предузећа. У вези с тим, указује на значајну предност профита (као вредносног израза) у односу на доходак.

Посебна пажња посвећена је изградњи новог тржишног економског система у нас од 1988. године, као и робној производњи и тржишту у ратним условима. У чланку је указано на бројне чиниоце који би утицали на функционисање робне производње и тржишта у евентуалном рату. На крају, обрађена је трговина као привредна делатност за промет роба од произвођача до потрошача која се такође прилагођава условима рата – условима ограниченог деловања тржишних закона, смањених робних фондова, рационалног снабдевања због тешкоћа у транспорту, и друго. Осим тога, наглашен је значај функционисања робне производње и тржишта у миру за њихов континуитет у ратним условима.

Увод

Реформа економског система, која се у нашој земљи спроводи још од 1988. године, знатно је радикалнија од свих које су до сада у нас предузимане. Њоме се задире у само биће социјализма и самоуправљања и отпочиње етапа конкурентских односа у које међусобно ступају привредни субјекти који своју привредну активност заснивају на плурализму својинских односа. Средства за производњу (у друштвеној својини) постају друштвени капитал, који свом кориснику намеће обавезу његовог оплодње као претпоставку сопственог напредовања и опстанка уопште. Плурализам својинских односа с тенденцијом приватизације претпоставља афирмацију интегралног тржишта. Наиме, тржиште производа и услуга допуњава се тржиштем капитала и тржиштем радне снаге. На тај начин се комплетира тржиште чинилаца производње.

Тржиште капитала треба да омогући прикупљање новчаних средстава за инвестиције и на плану њихове алокације на конкретне инвестиционе пројекте обезбеди веће резултате од оних у нашем социјалистичком самоуправном друштву. Тржиштем радне снаге уводи се конкуренција способности за стицање радног места и за остајање на њему, што значи да тржиште радне снаге укида монопол на радно место сваког појединца.

Афирмацијом интегралног тржишта реафирмише се предузеће, које је било и остало главни непосредни носилац укупног економског развоја у свакој развијеној робној привреди. С афирмацијом предузећа афирмише се и профит, као мотив његове пословне активности. Он је услов опстанка и развоја сваког предузећа. Неуважавање интегралног тржишта у нашој привредној пракси изазвало је бројне штете и такво тржиште није могло опстати. Тржиште се наметнуло као неминовно и нужно, изнуђено мноштвом економских промашаја и пропуштених развојних могућности. Све те промене у економском систему и у развоју тржишта наше земље условљавају ефикасност функционисања робне производње и тржишта у евентуалном будућем рату. Да би наша робна привреда успешно функционисала у рату морају се у миру обавити бројне припреме у тој области. Уколико тржиште успешније функционише у мирнодопским условима, лакше се може прилагодити новонасталим специфичним ратним условима.

Различита схватања о робној производњи и тржишту

Све до краја осамдесетих година у теорији су преовладавала схватања да социјалистичка привреда не може бити робна привреда. Основу за такво схватање многи теоретичари су налазили у недовољно развијеним, па и погрешно тумаченим ставовима класика марксизма о функционисању привреде у социјализму. То је, поред осталог, разлог што су све социјалистичке земље првих година свог социјалистичког развоја покушале да укину робну производњу. Како је у условима капиталистичког начина производње робна привреда имала тешке социјалне импликације, то је такав став према њој у социјалистичким земљама, у том тренутку, изгледао логичан.

С појавом социјализма појавило се и основно питање односа робне производње и социјализма. О томе постоје различита мишљења, од оних да је робна производња у социјализму појава која је остатак капиталистичких односа у новим условима до оних према којима је робна производња иманентна социјализму, те су је називали социјалистичком робном производњом.¹ У разматрању робне производње мора се поћи од услова који је окружују. Робна производња и робни промет су појаве које припадају најразличитијим начинима производње, мада у различитом обиму и домаћајима. Из тога произилази да робна производња није неки посебан начин производње, који се сам по себи супротставља другим начинима производње.

Робни карактер производње је чињеница која је објективно нужна.² Досадашње искуство у свету је показало да негирање робне производње

¹ Др Жарко Крупеж, *Основи политичке економије социјализма*, „Научна књига“, Београд, 1983, стр. 86–89.

² Та чињеница спада у ред оних економских категорија које се не уводе и не укидају, већ објективно постоје и намећу одређена ограничења сваком облику свесног уређења економског живота. Она је занемаривана у пракси других социјалистичких земаља, а и у нашем економском развоју то је било узрок

није рационално у условима недовољне економске развијености. У вези с тим, Жарко Крупез наглашава: „Непоштовање економских закона води ка примени административних ванекономских мера у привреди. Тако се административним мерама насилно, вештачки оспорава и спречава деловање закона вредности и робне производње“.³ У даљем тексту професор Крупез истиче насилно спречавање деловања закона вредности. У вези с тим, он издваја два момента насилног спречавања деловања закона вредности: прво, централизацију својине над средствима за производњу у рукама феудалних владара и, друго, централизацију својине у рукама државе радничке класе.⁴ Мада не поистовећује та два покушаја спречавања деловања закона вредности и робне производње, пошто су настала у потпуно различитим периодима и са потпуно различитим историјским циљевима, он истиче да су оба покушаја, ако се историјски посматрају, изведена у условима неразвијености.

Као и сви други облици производних односа, социјалистички производни односи значајно су одређивали природу робне производње, мада она има и неке заједничке особине у веома разноврсним начинима производње (преткапиталистички, капиталистички и социјалистички). Значи да се о диференција специфика тих начина производње још ништа не зна, па се стога и суд о њима не може донети ако се зна само о апстрактним категоријама робног промета које су им заједничке. На основу тога се може закључити да робна производња има обележја одговарајућих друштвених односа, тако да се о њој може говорити као о преткапиталистичкој (проста), капиталистичкој, социјалистичкој и постсоцијалистичкој робној производњи. Ти облици робне производње се могу посматрати у историјској сукцесији (на примеру једне земље), или се може истовремено посматрати више земаља.

С обзиром на то да је у капитализму робна производња постојала у условима капиталистичке (приватна) својине, то се у вези с настанком социјализма и покушајем укидања приватне својине у појединим земљама добија само на први поглед логичан утисак да треба укинути и робну производњу и деловање економских законитости и закона вредности. Вероватно је отуда дошло до покушаја да се објективни економски закони замене одређеним акцијама државних органа. Међутим, у пракси се показало да се нису могле укинути категорије (трошкови, роба, цене, предузећа, капитал итд.) које су иманентне робној производњи, што указује на њену неминовност у садашњој фази нашег друштва. У овом тренутку се тешко може говорити о укидању тржишта, пошто нису могући потребни услови за његово укидање. Још увек производне снаге нису достигле ниво на којем би робна производња и закон вредности били излишни. Зато ће робна производња и тржиште посто-

многих економских и друштвених нерационалности и расипања друштвеног рада и средстава (др Драгутин Марсенић, *Привредни систем Југославије*, „Савремена администрација“, Београд, 1979, стр. 73).

³ Др Жарко Крупез, *исто*, стр. 88.

⁴ *Исто*.

јати и у далекој будућности. Јер, да би производи изгубили својство робе, неопходно је да их има у изобиљу.⁵

У нашој земљи још од педесетих година није никада декларативно оспоравана робна привреда. Међутим, практично понашање у економској политици и у домену цена, личних доходака, инвестиција итд. није одговарало декларативном респектовању тржишта и његових законитости. Тај раскорак између декларације тржишта и његовог сузбијања путем економске политике стално је постојао: тржиште је увек било само декларација, а никада економска суштина. Међутим, два важна сегмента робне привреде: капитал и радна снага, ни декларативно нису уважавана јер је преовладавало мишљење да је у социјализму неприхватљиво тржиште капитала и тржиште радне снаге. По правилу, тржиште се прихватало само на плану производа и услуга, мада ни ту није било слободно. Цене су се користиле као инструмент економске политике, а њихово слободно формирање било је пригушено. Цене свих виталних производа одређивала је држава и тако каналисала привредне токове.

Из идеолошких разлога средства за производњу, све до 1988. године, нису се могла третирали као капитал, па се отуда јављало уверење да тржиште капитала није иманентно социјалистичким производним односима. Тржиште капитала, ма колико да је снагом неизбежности постојало у пракси (по правилу, у деформисаном облику), увек је било институционално и идеолошки анатемисано.⁶ Када је реч о тржишту радне снаге, идеолошки разлози су још одбојније деловали него у случају тржишта капитала.

Респектовање робне производње само у домену односа размене материјалних добара и услуга као роба, при чему се не признају тржиште капитала и радне снаге као чиниоци производње, дефинише, само по себи, робну производњу која не може да испољи све особине које подстичу рационално пословање. Да би оријентација на зависност односа и кретања у друштвеној репродукцији од деловања тржишних законитости дала објективне позитивне ефекте, морају да функционишу сви елементи тржишта, и то не само као тржиште роба и услуга него и као тржиште новца, капитала, рада и знања.⁷ Посебно је значајно да се сви чиниоци производње (средства рада, предмет рада и рад), вреднују логиком тржишних законитости. На основу наведеног, може се закључити да је тржиште скуп односа понуде и тражње роба, услуга, новца, капитала, рада и знања. Зависно од тога на којој се територији посматрају односи понуде и тражње, тржиште се може поделити на: локално или месно, национално (само једне земље), регионално

⁵ Тек када буде постојала могућност обиља производње, као резултат велике производне моћи и великог обима асортимана, производи ће изгубити својства робе. За укидање робне производње и закона вредности потребан је висок ниво развоја производних снага, који ће омогућити да се са веома мало рада створи велика маса производа (др Жарко Крупез, *исто*, стр. 89).

⁶ Привредна реформа 1965. године била је покушај да се и институционално призна и оформи тржиште капитала. Међутим, од тога се брзо одустало пошто је било много критика и отпора.

⁷ *Основе реформе привредног система*, СИБ, Београд, 1988, стр. 27.

(група земаља) и светско тржиште. Тржиште има вишеструки значај: а) тржиште је механизам друштвене верификације уложеног рада; б) на тржишту се образују цене; с) посредством цена на тржишту се реализује примарна расподела новостворене вредности, и д) тржиште указује на усклађеност понуде и тражње и оријентише њихово усклађивање. Кроз те основне облике деловања, тржиште је механизам кроз који се испољавају позитивне стране деловања економских законитости, посебно законитости робне производње. Са становишта предмета размене, тржиште се може поделити на а) тржиште роба (производа) и производних услуга; б) тржиште рада, и с) тржиште новца и капитала. Та тржишта чине интегрално тржиште, које се у наш привредни систем уводи од 1988. године.

Тржиште је веома сложен систем који има следећу структуру:

1) тржишне институције, као што су трговинска мрежа (унутрашња и спољна), сајмови, берзе и банкарски систем, који креира новац;

2) тржишни параметри, као што су цене роба, цене услуга, цене капитала, цене радне снаге, каматне стопе и девизни курсеви;

3) тржишна инфраструктура, коју чине складишта, луке – силоси, хладњаче, трговачке продавнице и саобраћајнице;

4) законодавна регулатива тржишта, под којом се подразумева постојање довољно ефикасне законске регулативе свих наведених параметара.

Свака национална привреда има тржиште условљено бројним чиниоцима као што су: обим и структура производње, висина националног дохотка и односи у његовој расподели и техничка опремљеност тржишта. За обим и структуру тржишта није важно само колико се робе производи него и каква је њена структура и асортиман. Уколико је национални доходак већи, веће су могућности за ширење тржишта. Под техничком опремљеношћу тржишта подразумевају се магацини за чување робе снабдени одређеним уређајима за очување њене употребне вредности, силоси и одговарајуће хладњаче.

У развијеној тржишној привреди конкуренција стимулативно делује на производњу. Конкуренција се остварује трошковима, квалитетом и врстом производа.⁸ Конкуренција на тржишту, са становишта трошкова, јесте вредновање чинилаца производње и трошкова које произвођачи имају користећи њихове производне „услуге“. Трошак производње за капитал је камата, или сваки други издатак који корисник плаћа његовом власнику. Акционарско друштво, на пример, власнику акција плаћа дивиденду. Када је реч о радној снази, за њу је трошак плата, надница или, у нашим условима, лични доходак за текући рад који произвођач плаћа раднику као власнику радне снаге. Цене чинилаца производње се формирају на тржишту (у том случају реч је о тржишту капитала и тржишту радне снаге). Понашање произвођача приликом

⁸ На тржишту успешно пролазе они произвођачи који по јединици производа производе по нижим трошковима од друштвено признатих трошкова производње по јединици производа.

избора технике и технологије производње (радно-интензивне или капитално-интензивне) зависи од цене капитала и радне снаге, као и од њиховог међусобног односа. Када је капитал „редак“ а радна снага обилат чинилац производње, долази до високе цене капитала, на једној, и до ниске цене радне снаге, на другој страни. У том случају произвођачи се опредељују за радно-интензивну технику и технологију производње, тј. за нижи органски састав. У случају обиља капитала и оскудице радне снаге орјентација је на виши органски састав капитала. У сваком случају, значајан чинилац тржишта материјалних добара и услуга као роба чини тржиште чинилаца производње. Конкуренција на тржишту капитала и рада делује на економију у трошковима чинилаца производње и значајно опредељује конкуренцију међу произвођачима, при чему се наглашавају предности произвођача који по јединици производа производе по нижим трошковима. Прихватање тржишта радне снаге чини да сигурност радника који су запослени буде угрожена од оних који нису у радном односу. Увођењем тржишта радне снаге лични доходак радника постаје трошак производње попут осталих трошкова које предузеће има у производњи роба као робни произвођач.

Слободно формирање цена на основу понуде и тражње подразумева се када је реч о афирмацији тржишта. Орјентација на деловање тржишних законитости, као регулатора односа у друштвеној репродукцији, не искључује ни могућност ни потребу за тим да друштво утиче на правце и интензитет деловања тржишних законитости. И у условима робне производње друштво нужно води текућу економску, развојну и социјалну политику, не негирајући тиме ни робни облик производње, ни деловање тржишних законитости, већ се на њих ослања.⁹ То значи да се мерама и прописима државних органа стварају општи услови за то да предузећа што потпуније самостално делују према циљевима утврђеним друштвеним плановима, односно другим актима којима се утврђују економска и социјална политика, али без претензија да се у условима робне привреде има потпуна контрола тржишта. У вези с тим, у *Основама реформе привредног система* каже се: „Изузетно, кад се, – због природе одређених делатности или њиховог монополског положаја – тржишним законитостима могу усклађивати рад и потребе, односно једнако вредновати ефекти рада, или када то захтевају важни циљеви развојне политике који се не могу остварити дејством тржишних законитости, или када је то услов за отклањање, односно спречавање већих поремећаја у друштвеној репродукцији, или ванредне прилике у друштву – може се, односно и мора се деловати и непосредним друштвеним уређењем одговарајућих односа“. Савезним законом се могу само под крајње рестриктивним условима доносити мере непосредне друштвене контроле цена, тј. прописивати цене производа и услуга чија се вредност реализује на тржишту, односно прописивати максималне или минималне цене. Мере непосредне друштвене контроле цена могу се

⁹ *Основе реформе привредног система*, исто, стр. 28.

доносити само ако предузећа обављају делатности од посебног друштвеног интереса. Цене појединих производа могу се утврђивати на нижем нивоу него што би се слободно формирале на тржишту само уз одговарајућу компензацију, којом се обезбеђују равноправни услови привређивања.¹⁰ Када је реч о производима и услугама комуналне инфраструктуре, за које је, објективно, ограничено деловање тржишних законитости, цене се образују на основу друштвено верификованих елемената, уз сагласност државних органа надлежних за доношење мера непосредне контроле цена.¹¹ Наравно, цене треба да обезбеде нормално пословање предузећа која обављају одговарајуће делатности и њихов развој. У случају да се не обезбеди нормално пословање и потребан развој предузећа у тој области, државни орган који је надлежан за доношење мера непосредне контроле цена обезбеђује потребну компензацију за производе и услуге привредне и комуналне инфраструктуре.

За неке основне пољопривредне производе могу се утврдити заштитне цене према којима се унапред уговара количина откупа пољопривредних производа, поготову што, због специфичности пољопривредне производње и дејства природних чинилаца, може доћи до осетних промена односа понуде и тражње. Када је реч о производима и услугама које су у промету на целој територији СРЈ, непосредну друштвену контролу цена обављају савезни органи на основу савезног закона за одређене производе и услуге и други државни органи. Када је то услов за спречавање или отклањање већих поремећаја на тржишту или када је потребно због одбране или ванредног стања у друштву, савезни органи могу да доносе мере непосредне друштвене контроле цена за све производе и услуге чије су цене од интереса за целу земљу.¹²

Привредна реформа, међутим, у први план поставља тржиште.¹³ Са реформом ми смо напустили договорну економију, под којом се подразумева, поред тржишта производа и услуга, и тржиште радне снаге. Тржиште капитала има функцију мобилизације слободних новчаних средстава за инвестиције путем емитовања хартије од вредности,¹⁴

¹⁰ Компензације државе чији је орган донео одговарајуће мере у оквиру своје надлежности.

¹¹ Осим контроле цена, неопходна је контрола целокупног пословања комуналне инфраструктуре.

¹² *Основе реформе привредног система*, исто, стр. 32.

¹³ У нашој земљи још од раних педесетих година никада није било спорно робно биће тадашње социјалистичке привреде. Том декларативном респекту тржишта и његових законитости противуречило је практично понашање у економској политици, које се одликовало државним одлучивањем у доменима личних доходака, инвестиција, спољнотрговинских трансакција итд. Но, и у домену декларативног респектовања робне привреде два његова важна сегмента нису била никада уважавана: тржиште капитала и тржиште радне снаге. Када је реч о тоталитету робне привреде у нашим условима, посебно су значајни постојање и функционисање јединственог југословенског тржишта. Међутим, неке претпоставке за његово остваривање још нису испуњене (Драгутин Марсенић, *Економика Југославије*, „Економика“, Београд, 1990, стр. 147).

¹⁴ У условима непостојања тржишта капитала неприводна потрошња се намеће као привлачнаја солуција употребе слободних новчаних средстава.

а тржиште радне снаге треба да буде велика економска санкција за сваки нерад и за примања која немају радно покриће. У привредној реформи се инсистира на тржишту радне снаге које треба, пре свега, да ослободи привреду од вишка запослене радне снаге (за коју у предузећу нема посла, односно без које се не би ништа изгубило у производњи). Помоћу тржишта, уопште, треба да се из привреде одстрани предузећа која послују са губицима и немају изгледа да успешно послују према постојећим програмима. То значи селекцију радне снаге, као и задржавање на послу и новим програмима само оне радне снаге која испуњава услове у погледу знања и залагања, односно која испуњава услове постављене за нова радна места. Прихватање тржишта радне снаге значи стално угрожавање сигурности радника који тренутно имају радна места од радника који су незапослени а стручнији су и способнији. Под афирмацијом тржишта подразумева се слободно формирање цена, што никако не искључује, већ подразумева, активно деловање економске политике на цене.

Профит као тржишна категорија и мотив привређивања у тржишној привреди

У тзв. договорној економији, која је била на делу у нашој земљи све до 1988. године, основни облик организовања привреде била је основна организација удруженог рада, и то не само због тога што се у њој обављао заједнички рад радника средствима у друштвеној својини већ превасходно због тога што су радници у оквиру тог организационог облика (и помоћу њега) остваривали своју егзистенцију, односно, одлучивали непосредно о средствима, условима и резултатима рада у основној организацији, у привреди у целини и уопште у друштву. Удружујући свој текући и минути рад у основној организацији, као и другим облицима удруживања (радна организација и сложена организација удруженог рада), радници су остваривали доходак. Доходак који су удружени произвођачи остваривали у основној организацији или другим облицима удруживања привреде увек је био доходак основне организације удруженог рада. Дакле, према том концепту привредног система, изван основне организације удруженог рада није било стицања дохотка, нити одлучивања о њему. На основу тога, може се закључити да је у тадашњем нашем привредном систему основни мотив привређивања, декларативно, био доходак основне организације удруженог рада. Радници су, свакако, били заинтересовани да постигну што већи доходак, али и када су то постизали наметало се основно питање како из дохотка издвојити што већи део којим би се постигли још бољи резултати, а тиме оптимално повећали будући доходак, лични дохоци и даљи развој производних снага.¹⁵ То јасно показује да није довољно постарати

¹⁵ Киро Хади-Васиљев, *Идејни спорови о дохотку и личном дохотку*, „Култура“, Београд, 1985, стр. 14.

се само за стицање што већег дохотка, већ је много важније како да се он на најбољи начин распореди и употреби да би се постигли што већи ефекти развоја производних снага. Међутим, ти ефекти не зависе само од величине стеченог дохотка него и од његовог дела који се специјално издваја за даљи развој производних снага, а тај део се може назвати профит.

Дохотку као друштвено-економској категорији није се могло ништа приговорити, али се дошло до сазнања да он није адекватан као вредносни израз новостворене вредности јер су у њему садржани трошкови рада, порези, и слично. Зато је доходак величина која је унапред расподељена, па стога не може бити прави мотив привређивања. За разлику од дохотка, профит је величина која реално постоји и може се уложити у развој предузећа.

Профит је разлика између резултата остварених пословањем и трошкова насталих у пословању. Другим речима, профит је разлика између укупних прихода и укупних расхода, и предмет је опорезивања. Занемарујући бројне нијансе у хетерогеној структури прихода (пословни приходи, приходи од финансирања и ванредни приходи, те разноврсне ставке уз све три наведене групе прихода) и расхода (пословни расходи, расходи финансирања и ванредни расходи), профит је резултат укупне активности предузећа. Свакако, та се активност остварује у производњи и њена је суштина да се тржишту, уз што мање трошкова, нуде производи уз што ниже цене. Од висине цене по јединици производа по којој предузећа нуде производе потенцијалним купцима зависи њихова конкурентска способност. Ефикасност у самој производњи, изражена јединичним трошковима производа, може да прерасте у пословну ефикасност само ако производ, према потреби која се њиме може задовољити и квалитету, наилази на одговарајућу тражњу на тржишту.¹⁶

У договорној економији лични дохоци по основу текућег рада нису сматрани трошком, и то због одређених идеолошких предрасуда. Међутим, економска логика показује да су лични дохоци по основу живог рада трошак и да се тако морају третирали. У шеми расподеле која је важила у самоуправном систему лични дохоци нису третирали као трошак; издвајани су тек из чистог дохотка приликом тзв. интерне расподеле, при чему нису дељени на личне дохотке по основу живог и минулог рада. При одређивању профита, као разлика између укупних прихода и укупних расхода, важно је разликовати две врсте прихода и расхода. Реч је о пословним и финансијским приходима и расходима. Пословни приходи су приходи који потичу од конкретне активности предузећа и везани су за производњу материјалних добара и услуга као и за њихову реализацију на тржишту. Пословне приходе предузеће стиче продајом роба, али у њих се рачунају и разноврсни приходи рестрибутивног карактера (субвенције, регреси, дотације, компензације

¹⁶ Отуда је тржиште коначни арбитар укупне економске ефикасности предузећа, а профит потврда те ефикасности (Д. Марсенић, *Циљеви, значај и тежишни правци привредне реформе*, ССНО, ПУ, Београд, 1989, стр. 56).

итд.). Пословни расходи се везују за производњу роба и обухватају све издатке везане за ту производњу. Ту спадају материјални трошкови, амортизација, бруто-лични доходи (али само за текући рад) и разни нематеријални трошкови.¹⁷ Ако се пословни приходи и расходи пројектују на одговарајуће робе које предузеће производи и реализује (у њиховом износу по јединици производа), они углавном изражавају интерну економију предузећа. Међутим, посебно су значајни приходи од финансирања и расходи финансирања с обзиром на то да изражавају неке значајне моменте реформе привредног система која је у нас још увек у току.

Реч је, у ствари, о увођењу тржишта капитала које треба да подстакне мобилност финансијских средстава, тј. њихово кретање од места формирања до места где се могу најефикасније употребити. Кад год предузеће своја сопствена средства не употребљава за експанзију своје пословне активности, већ их (привремено или трајно) уступа другим предузећима, стиче приходе финансирања. То је случај и када сопствена средства (приходе), заједно са другим предузећима, улаже у заједничко предузеће, даје као кредит другим предузећима, или депонује код банке, а банка уступа другима као кредит и улаже у куповину хартије од вредности. Но, без обзира на то о којем је случају реч, предузеће обезбеђује одређене приходе (камата, дивиденда, учешће добити која се тим средствима остварује итд.). С друге стране, да би успешно пословало, предузеће неминовно мора да користи, поред сопствених средстава, и средства до којих је дошло путем кредита, емитовањем хартија од вредности, улагањем других предузећа у његов развој, и слично. За коришћење тих екстерних средстава предузеће плаћа одговарајућу накнаду (камата, дивиденда, учешће других предузећа у његовој добити по основу коришћења средстава, и слично). То све указује да се профит не остварује само на основу пословне активности у сопственом предузећу већ и на разлици прихода од финансирања и расхода финансирања. Нема сумње, главнину профита предузећа чиниће разлика између пословних прихода и пословних расхода. Но, постоји и могућност стицања профита по основу власништва, тј. разноврсног пласмана својих средстава у друга предузећа, при чему то предузеће стиче одређену накнаду као приход од својине.

Профит је резултат укупне активности предузећа; показује способност предузећа да ефикасно обавља своју активност, али и способност да сопствене финансијске изворе, своје инвестиције и укупно пословање допуњава и обогаћује „најефикаснијим“ изворима финансирања. Такође, профит је резултат способности предузећа да проналази место и могућности најефикаснијег пласирања својих финансијских средстава изван предузећа, посебно ако из било којег разлога та средства не жели

¹⁷ У материјалне трошкове спадају: исхрана радника на послу, репрезентација, реклама, премије осигурања, издаци за одбрану и разноврсне друге обавезе предузећа које се везују за текућу производњу роба и услуга.

да пласира у ширење сопствене пословне активности.¹⁸ До почетка последње реформе нашег привредног система, па и касније, профит као категорија није признаван; сматрало се, готово, да је то антисоцијалистичка реч. На другој страни, губитак као категорија стално је постојао и као термин није оспораван.

Губитак је супротна категорија од профита и дефинише се као негативна разлика између прихода и расхода у току одређеног пословног периода. Према томе, губитак сам по себи искључује сваку могућност увећавања капитала из сопствених извора; он је негативна акумулација. Може се намирити из екстерних извора али у том случају изостаје, за износ губитка, увећање капитала у другим предузећима, из чијих се пословних резултата губитак покрива. У случају да предузеће стално послује са губитком, без изгледа да буде успешно, биће укинито, што никако не значи да се тиме укида производни пласман средстава са којима је пословало до укидања, већ се она усмеравају у друге производне програме. Свакако, тада долази до смене пословне структуре предузећа, преквалификације радника итд. У ствари, укидање предузећа треба схватити као бежање од неефикасности и тражење могућности пласмана за постојећа средства. Сам чин укидања је неугодан и непожељан, али чини моменат реалокације средстава. Треба узимати у обзир чињеницу да су губици увек пратили тржишну привреду, па их треба очекивати и у нашој робној привреди. Они ће изазивати одређене социјалне напетости, које ће се ублажавати социјалном политиком, а трајније решавати новим производним програмима за ефикасно пословање. На основу наведеног, може се закључити да су сада основне карактеристике привредног система Југославије следеће: плурализам својинских односа, партиципација радника у предузећима, предузеће као основни привредни и тржишни субјект, интегрално тржиште и добит као мотив привређивања.

Изградња новог тржишног система

До краја осамдесетих година све преломне ситуације на развојном путу југословенске привреде и друштва су се, на неки начин, уклапале у релације реформских подухвата у оквиру постојећег система, тако да није мењано њихово социјалистичко обележје. То се односи и на реформу економског система Југославије, која је најављена доношењем дугорочног програма економске стабилизације 1983. године, пошто се радило о реформисању самоуправног друштвено-економског система, који је и даље остао социјалистички. Реформом је требало да се побољшају економске перформансе постојећег економског система Југославије. Такве намере и кретања били су детерминисани ограничењима политичким системом и уставом СФРЈ, као највишим правним

¹⁸ У новим условима предузеће се мора развијати, а то је могуће само уколико оствари профит. Пошто је услов развоја предузећа, профит мора да буде мотив за производњу.

актом. Амандманским изменама у Уставу СФРЈ крајем 1988. године учињен је покушај да се створе услови за отпочињање компромисне привредно-системске реформе. Међутим, нарасла привредна, политичка и социјална криза погодила је саме темеље социјализма и смисао самоуправне орјентације, пошто систем који се не потврђује на економском плану тешко да може да рачуна на свој опстанак, па се одбацује целокупни дотадашњи економски образац. Због наглашених проблема, који су били последица неадекватног економског система, Југославија, као и све остале социјалистичке земље, суочила се с постепеним али нужним заокретом ка потврђеним принципима тржишне економије и организације друштвеног живота у целини. Реформом у оквиру постојећег економског система, дакле, не би могли да се обухвате опсег и дубина неопходних промена нашег економског система које су отпочете крајем 1988. и почетком 1989. године и још трају. Те промене институционалног амбијента привређивања упућују на то да је реч о изградњи новог, тржишног економског система, који ће подстицати предузетништво, иновације, креативност, флексибилност и профитабилност. Новим економским системом уважена је власничка мотивација, предузетничке способности, управљачки таленат и радно ангажовање појединаца, а пошло се од интегралног тржишта, отворене привреде са наглашеном извозном орјентацијом и правне државе, што даје тзв. национални третман страном инвеститору (тј. изједначава га с домаћим улагачем).¹⁹ Крајем 1988. године и почетком 1989. године донети су системски закони којима је уведен нови економски систем Југославије. Међу њима су најзначајнији *Закон о предузећима* и *Закон о страним улагањима*, *Закон о друштвеном капиталу* и *Закон о основним правима из радног односа*.

У замисли новог економског система полази се од предузећа као основне организационе јединице друштвене репродукције и основног економског субјекта који је у условима робног привређивања мотивисан да оствари максималне пословне резултате. Мотив пословне активности предузећа је профит, који се верификује на тржишту и потврђује његову успешност. Предузеће је самостално и суверено у доношењу пословних одлука. У условима деловања тржишта и економских законитости предузеће има потпуну слободу, па аутономно води своју пословну и развојну политику, самостално одлучује о својој унутрашњој организацији и облицима и начину повезивања са окружењем, као и о избору својих пословодних органа. Законом о предузећима су институционализована четири типа предузећа, зависно од тога чијим средствима послују: предузећа у друштвеној својини (друштвено предузеће, јавно предузеће, деоничко друштво с ограниченом одговорношћу када послује друштвеним средствима); предузећа у мешовитој својини (деоничко друштво,

¹⁹ У њему има места за свеопшту дерегулацију економског живота, за присвајање и управљање по основу својине, за све власничке облике, за афирмацију предузећа и добити и, посебно, за друштво капитала и развој акционарства, за тржиште капитала и тржиште радне снаге и за улагање страног капитала у некредитном облику (Драгутин В. Марсенић, *Економика Југославије*, Економски факултет, Београд, 1996, стр. 197).

друштво с ограниченом одговорношћу, командитно друштво, друштво с неограниченом солидарном одговорношћу чланова); предузећа у приватној својини (приватно предузеће, као и деоничко друштво с ограниченом одговорношћу, командитно друштво, друштво с ограниченом солидарном одговорношћу и јавно предузеће када послује приватним средствима) и предузећа у задружној својини (задружно предузеће деоничко друштво, друштво с неограниченом солидарном одговорношћу чланова када послују задружним средствима). Све врсте предузећа послују у истим условима привређивања. Зависно од величине улога, улагачи стичу право на учешће у добити и управљању предузећем.

Увођење интегралног тржишта је веома сложен процес са далекосежним последицама јер интегрални концепт тржишта подразумева да све што је укључено у привредни живот може да буде предмет тржишних трансакција²⁰ и обухваћено конкуренцијом. Афирмација тоталитета бића робне привреде значи и слободу купопродајних трансакција потрошне робе и неометану циркулацију чинилаца производње на целокупном југословенском привредном простору. Заправо, интегрално тржиште не толерише никакве границе. Примена тржишта само на нивоу предузећа није довољна, већ она морају продрети и унутар њега. Увођење тржишта капитала у привредни живот доноси промене у вредновању производних чинилаца а затим има функцију обезбеђења слободних финансијских средстава за инвестиције, као и за њихове ефикасније алокације на поједине програме, те мења карактер и начин финансирања предузећа.²¹

Закон о основним правима из радног односа створио је правне предуслове за успостављање тржишта радне снаге. Увођењем тржишта рада укида се монопол на радно место, трансформише се систем награђивања, уносе се промене у организацију предузећа, и друго. У условима функционисања тржишта радне снаге за објективно утврђивање цене рада неопходан је институт колективних уговора, који су основни инструмент за расподелу личног дохотка и профита. Успешно функционисање концепта интегралног тржишта јесте економска политика заснована на тржишној орјентацији и планирању индикативног типа.

Реконструкција својинског комплекса започета је опредељењем за плурализам власништва и корекцијом традиционалног схватања о значају доминантне позиције друштвеног власништва у корист равноправног третмана различитих облика својине. У ствари, трансформација својине је усмерена на омогућавање преноса имовине и капитала из једног власничког облика у други и на нови, афирмативни приступ приватном власништву и његову већу заступљеност у економској сфери друштвеног живота наше земље. Посебно се придаје значај приватној својини као мотивационој снази и капитал односу. Наиме, пошло се од основне измене третмана друштвене својине над средствима за производ-

²⁰ Мисли се на потрошачка добра и услуге, средства за производњу, новац и капитал, девизе, рад, знање, и информације.

²¹ Марсенић В. Драгутин, *исто*, стр. 199.

њу, тј. од њеног одређења као друштвеног капитала. Надаље, увидело се да није довољан само преображај друштвене својине у друштвени капитал, већ треба одредити и њеног титулара. У вези с тим, преображај друштвене својине у друге својинске облике (државни, задружни, приватни) мотивисан је захтевом за повећање ефикасности управљања, привређивања и развоја.

Од почетка деведесетих година наше друштво је захваћено дубоком економском и социјалном кризом, застојем у развоју, назадовањем, заустављањем започетих реформи и падом животног стандарда. До тих промена су довели бројни чиниоци, од којих су разбијање земље и распад тржишта, рат у окружењу, санкције Савета безбедности УН и бројне избеглице највише утицали на продубљивање кризе.

Санкције које је против СРЈ прво увела Европска унија, а потом Савет безбедности УН, нанеле су нашој земљи велике штете. Декларацијом о Југославији од 8. новембра 1991. коју је донела ЕУ (ЕЕЗ), суспендован је споразум о трговини и сарадњи са нашом земљом и донета одлука да се она оконча, да се Југославија скине са листе корисника опште шеме преференцијала и да јој се формално суспендује коришћење програма *PHAPE*. Санкцијама Савета безбедности УН, најстрожим економским мерама, забрањен је увоз и извоз у СРЈ, као и сви послови промета и превоза, платни промет са СРЈ, сви послови везани за летење на територији СРЈ, дипломатске и конзуларне активности, научна, техничко-технолошка, културна и спортска сарадња. Све те мере су пооштрене Резолуцијом бр. 784, којом је забрањен превоз робе преко територије СРЈ и уведена строга контрола возила (авиона, бродова и путничких возила), док је Резолуцијом 820. уведена потпуна економска изолација Југославије, којом је, поред наведеног, укључена и обавеза заплене возила у власништву физичких и правних лица из Југославије која се затекну у иностранству, и друго.

Негативни ефекти санкција могу се свести у директне и индиректне, мерљиве, и немерљиве, краткорочне и дугорочне ефекте. Висина штете по основу неоствареног друштвеног производа у периоду од 1991. до 1996. године, настале разбијањем Југославије и дејством санкција међународне заједнице, износи око 70 милијарди америчких долара. Разбијање тржишта претходне Југославије и дејство санкција међународне заједнице посебно су се негативно одразили на структурне промене у привреди и промене у структури понуде и тражње на нашем тржишту. Највеће последице су биле код великих, нефлексибилних привредних система, који су углавном имали монополску позицију на тржишту. Осим, тога дошло је до снажних поремећаја и на тржишту капитала и девизном тржишту. Прекидом финансијских токова са светом повећани су негативни ефекти по основу неоствареног друштвеног производа и створени су додатни губици услед неостварених прихода. Смањењем буџета за науку и смањеним активностима националног научноистраживачког потенцијала, „одливом мозгова“, снижавањем интензитета и квалитета повезаности научноистраживачког са другим системима,

заостајањем у модернизацији опреме и осавремењавању знања, нанесене су огромне штете услед смањеног учинка научноистраживачког система. Према методологији УН процењено је да само по основу „одлива мозга“ штете износе око три милијарде долара.

Наведене недаће, па и многе друге које су нас затекле на самом почетку радикалних друштвених и економских реформи, уз лошу привредну структуру, а пре свега увозну зависност привреде, указују на дубину кризе у коју је запала привреда СР Југославије. Просечна стопа привредног раста у периоду од 1981. до 1989. године износила је свега 0,6 одсто, учешће бруто инвестиција у том периоду је преполовљено, смањени су основни производни фондови и смањена стопа продуктивности рада. Период развоја у претходној деценији обележен је стагнантним стопама раста друштвеног производа, уз висок пораст цена (стагфлација).

Увођењем антиинфлационог и стабилизационог програма, крајем јануара 1994, отпочета је стабилизација економских токова и опоравак привреде. За кратко време је отклоњена хиперинфлација, повећано је поверење у националну валуту и обезбеђена макроекономска стабилност. Уведена је интерна конвертибилност динара и реално буџетско финансирање. И поред бројних потешкоћа, у том периоду су забележене значајне стопе раста друштвеног производа, и то у 1994. години 6,6, у 1995. години 6,1 и у 1996. години 5,8 одсто, а очекивања у 1998. години крећу се до седам одсто. Сва та кретања ће одредити економску и војноekonomску моћ СРЈ, која ће се директно одразити на степен одбрамбене способности земље.

Робна производња и тржиште у рату

Када је реч о робној производњи и тржишту, у чланку се мисли на робну производњу и тржиште у условима одбрамбеног рата какав бисмо водили у будућности. С обзиром на то да се у нашој земљи у друштвеном уређењу, дешавају велике промене, то ће и робни облик производње добити посебна обележја. Наиме, све до 1988. године на делу је била договорна економија, која је само декларативно признавала тржиште роба и услуга, не обезбеђујући услове за његово потпуно функционисање.²² То је разлог што робна производња и тржиште нису били успостављени, па нису могли ни да обављају своју функцију.

С обзиром на то да је привредни систем, а тиме и робна производња у миру основа за његово функционисање у рату, наведене слабости робне производње у нашем друштву, као и на чињеницу да би рат наметнуо многа значајна ограничења за нормално функционисање тржишта и тржишних односа, може се закључити да би робна производња у евентуалном рату била остварива уз знатна ограничења у

²² Тржишта капитала и рада нису ни декларативно признавана, пошто се сматрало да она нису била иманентна тадашњем нашем самоуправном систему.

односу на обим и структуру роба и услуга у промету, период рата и територију на којој би се остваривала, и друго. Сасвим је сигурно да би рат и најмањег интензитета неминовно довео до прекида веза с многим изворима и чиниоцима производње, и то како на домаћем, тако и на међународном тржишту. Такође, дошло би до прекидања веза на многим правцима пласмана производа, па би била неопходна радикална преоријентација производње ради задовољавања одбрамбених потреба земље итд. Ако би у рату било разарања већих размера, заузимања појединих делова земље од стране агресора или прекидања континуитета територије на којој још могу да функционишу институције власти и друге институције нашег друштвеног уређења и слично, може се поставити питање колико у таквим условима, па и у ратним условима уопште, има основа за робну производњу као стварно рационалан облик друштвене производње и за успостављање економских односа у облику робно-новчаних односа, поготову што се у Другом светском рату, као и у другим ратовима, у одређеним ситуацијама практиковала натурална производња. Није искључено да би у одређеним, изузетним приликама у рату могло доћи и до битног ограничења или, понегде, и до привременог замењивања робног облика производње натуралним обликом. Међутим, ипак би таква могућност била изузетак: могла би да се јави у условима када је онемогућено функционисање основних институција нашег економског и политичког система. Свакако, због специфичности ратних прилика у тржишним односима дошло би до одређених већих или мањих модификација, па се карактер и димензије тих модификација морају заснивати на одређеним претпоставкама о конкретним условима који ће бити створени у рату.

Наша земља у миру мора да обавља нужне припреме за одбрану од агресије и за вођење, ако је потребно, дуготрајног рата до коначне победе. Наиме, она у рату мора да очува функционисање основе свог система, у којем један од основних механизма чине робна производња, тржиште и цене. Због тога је у нашим званичним документима увек наглашавано да се робна производња и јединствено југословенско тржиште задржавају и у рату, зависно од ратних прилика.

У СФРЈ јединствено тржиште, под којим су подразумевани: а) слободно удруживање рада и средстава, слободна размена роба и услуга, научних достигнућа и стручних искустава у целој земљи; б) слободно формирање и удруживање предузећа и слободно обављање њихових делатности на целој територији земље; с) слободно запошљавање грађана у целој земљи, и д) слободно наступање на тржишту (нарочито од доношења Закона о удруженом раду), није се потврдило. У тој етапи развоја наше земље до нарушавања јединственог тржишта дошло је због немогућности успостављања основа појединих елемената јединственог југословенског тржишта. Односно, нису се могли успоставити: а) јединствен монетарни и девизни систем, јединствене основе кредитног система, заједничка монетарна и девизна политика и заједничка основа кредитне политике; б) јединствен систем и јединствена политика еко-

номских односа с иностранством, јединствен царински систем и заједничка царинска политика; с) јединствен порески систем, и d) јединствено усмеравање привредног и друштвеног развоја и усклађивање односа на тржишту са друштвеним системом планирања. Узроци нарушавања јединственог југословенског тржишта и немогућност успостављања наведених основа били су, поред осталог, аутархична политика тадашњих република и покрајина, нарочито након њиховог стицања статуса државности на основу устава из 1974. године. То је и разлог што није било мотива за инвестирање у другим републикама и покрајинама.²³ На основу наведеног јасно је да су тадашње радне организације са својим основним организацијама на територији тадашњих република биле затворене за основне организације са територија других република и покрајина. Поред аутархичне политике република и покрајина, јединствено тржиште су нарушавали и нејединствени механизми у привредном систему – неједнак фискални систем, нејединствени велики економски системи, технолошка хетерогеност итд.

Полазећи од тога да само систем који успешно функционише у миру може да настави функционисање и у рату, као и од претпоставке да ће у рату бити отежани услови производње и промета, чини се да ће успостављање јединственог југословенског тржишта у рату бити озбиљно доведено у питање. Наиме, у рату ће се нарушавати и продубити структурне диспропорције, смањити обим и променити структура производње и потрошње, продубиће се неравнотежа и слично. Такође, јачаће улога државних органа у погледу одређивања и максимирања цена, усмеравања производње и инвестиција и дистрибуција роба.²⁴ Но, без обзира на те промене, треба тежити да робна производња и тржиште, мање или више, функционишу и у рату. Сигурно је да ће тржиште у рату ограничено функционисати, али за њега нема алтернативе. Ратни услови ће вероватно, довести до појаве трампе у већем обиму, до релативног пораста натуралне привреде, и слично.

Одговарајућим припремама одређених механизма и инструмената у миру, на основу реалних процена ратних услуга, могу се осигурати нужна усклађеност робно-новчаних односа и релативна стабилност цена. Међутим, уколико се та питања не ускладе у току одбрамбених припрема, појавиће се велике диспропорције између робних и куповних фондова које се у рату најчешће манифестују кроз већу понуду новца за производе и услуге. Последица је општи раст цена, посебно роба

²³ Непознато је територијално повезивање на југословенском простору тадашњих организација удруженог рада након доношења Закона о удруженом раду. Само два одсто од укупног броја основних организација било је организовано у организацијама чије је седиште на подручју друге републике, односно покрајине. Такође, мање од три одсто радних организација удружило се у сложене организације са седиштем у другим републикама и покрајинама (*Југославија 1945–1985*, Савезни завод за статистику, Статистички приказ, Београд, 1986, стр. 45).

²⁴ С обзиром на значај и витални интерес одбране земље, многи познати економисти сматрају да одбрана има стратегијски значај и да о свим њеним питањима треба да одлучује држава (J. K. Galbraith, *The industrial State*, Naughton–Mifflin, Boston, 1967).

kojima se podmiruju osnovne egzistencijalne potrebe stanovništva i stratezijskih materijala i sirovina. Te tendencije mogu biti toliko izražene da se bez preduzimanja određenih administrativnih mera ne bi mogli obuzdati galopirajućih inflatornih tokovi.²⁵

Производи од стратегијског интереса за одбрану земље налазе се у рату под режимом дистрибуције, тј. под посебним режимом, а њихове цене контролишу државни органи. Производима који нису под посебним режимом промета становништво се снабдева у слободном промету, тј. на тржишту. Цене тих производа формирају се слободно. Уколико дође до тога да цене тих производа знатно порасту, то не мора да буде негативно, јер се на тај начин апсорбује вишак новчане тражње, а екстра доходак се може опорезивати, чиме се подстиче и производња, посебно у пољопривреди, занатству и кућној радиности, као и коришћење локалних ресурса. Ако је могуће, у ратним приликама треба омогућити како производњу за извоз, тако и производњу за домаће тржиште и слободан промет разноврсних производа на њему, што зависи од енергетских, сировинских, транспортних и других потенцијала, али то не сме да утиче на производњу која је намењена вођењу оружане борбе и задовољавању egzistencijalnih potreba становништва.

Искуства из Другог светског рата и из садашњег рата на просторима претходне Југославије везана за организацију ратне производње и тржишта указују на могућност њиховог функционисања и у евентуалном будућем рату на нашим просторима. Зато треба настојати да се под посебан режим промета и дистрибуције подведу производи који стварно имају стратегијску важност за одбрану и снабдевање становништва. За те производе цене одређују државни органи, а сви други производи треба да буду у слободној продаји и да им се цене формирају на тржишту.

Трговина, као привредна делатност која обавља промет роба од произвођача до потрошача, своју организацију и начин рада такође мора да подеси према ратним условима – условима ограниченог деловања тржишних закона, смањеног обима и измењене структуре робних фондова, рационалног снабдевања због тешкоћа у транспорту и чувању роба, и друго. Да би се обезбедиле основне потребе за живот становништва у рату посебно је значајно организовање и ефикасно функционисање трговине на мало.²⁶ Такође, сви облици трговине на мало морају се у ратним условима подвргнути већој контроли органа државне заједнице, посебно општинских органа. У организовању трговине на мало и осталих облика снабдевања становништва на једној територији посебан значај имају месне заједнице. У тежим условима агресије, посебно на окупираној територији, може доћи до озбиљних поремећаја у организацији рада савремено организованих и опремљених трговин-

²⁵ Никола Чубра, *Економика ОНО*, исто, стр. 77.

²⁶ С обзиром на то да се трговином на мало баве бројни субјекти, почев од трговинских предузећа до индивидуалних произвођача који износе своје производе на пијаци, као озбиљан задатак јавља се усмеравање робних токова ка подмиривању приоритетних потреба, обезбеђењу континуитета снабдевања и спречавању разних спекулација.

ских организација и појединих продавница.²⁷ Посебне тешкоће у снабдевању градова могу наступити у случају њихове одсудне одбране у окружењу. Све то намеће потребу да се још у миру предвиде разноврсне припреме трговине на мало за рад у ратним условима.²⁸ То мора бити задатак не само предузећа која се баве трговином већ и државних органа, месних заједница, и других предузећа. Свакако, радници и целокупно становништво су најзаинтересованији за правовремено организовање снабдевања у рату.

У рату ће бити знатно отежане робне трансакције од примарних произвођача до прерађивача, од прерађивача до великих потрошача и трговине на мало. Основне функције трговине на велико (саобраћај и преношење производа на место потрошње и чување производа на залихама) – указују на значај њеног ефикасног функционисања у рату и на тешкоће на које би се при томе наилазило. Од успешног организовања и функционисања трговине на велико умногоме зависи обезбеђење потреба везаних за оружану борбу и организовање производње наоружања и осталих роба посебно значајних за вођење рата. За време рата у области трговине на велико треба предузети извесне мере како би дошло до: поједностављења свих облика робне трансакције и њиховог јачег повезивања са потребама утврђеним у државним плановима и плановима предузећа, веће дисперзије трговинске мреже и посебно роба; заштите тајности пословања; физичког обезбеђења роба; усклађивања планова трговинских радних организација с материјалним билансима државе; рационалног снабдевања и сталног праћења потреба које се односе на вођење оружане борбе. Обезбеђење наоружања и војне опреме, као и већег дела неборбених потреба ВЈ, обављаће се посредством трговине на велико.

Диспропорција између робних и новчаних фондова до које ће доћи у рату манифестоваће се кроз већу понуду новца за производе и услуге. То ће, опет, имати за последицу општи раст цена, посебно роба којима се подмирују основне егзистенцијалне потребе становништва и стратегијских материјала и сировина. Ако те тенденције буду јако изражене, инфлација би могла да се обузда административним мерама.

Раст цена материјалних добара и услуга утиче на пораст трошкова живота и трошкова уопште, а преко њих и на прераспodelу породичних буџета. У рату би дошло до пораста издвајања из породичног буџета за подмиривање основних животних потреба (исхрана, одевање, стан и слично), али би се смањила издвајања за тзв. робе вишег животног стандарда. Наиме, у рату ће се за одређене робе које подмирују виши

²⁷ Тешкоћа у снабдевању, недостатак кадра, недостатак енергије, уништавање продајног простора, отежано достављање производа до продавница, заплена и уништавање робе од стране непријатеља и друго.

²⁸ За функционисање у ратним условима трговинска предузећа се припремају још у миру. У својим плановима одбране, поред осталог, предвиђају распоред радне снаге, заштиту објеката, заштиту и обезбеђење робних резерви, обезбеђење амбалаже, извора енергије, складишта итд. (Жарко Крупеш, *Економика, ОНО, исто*, стр. 181).

стандард формирати цене по тржишном принципу. Међутим, када је реч о производима којима се обезбеђују потребе Војске Југославије, односно о производима који су посебно значајни за рат и снабдевање становништва, прибегавало би се одређеном регулисању цена. Најприхватљивији систем формирања цена производа и услуга јесте коришћење тзв. комбинованог принципа формирања цена на основу активне развојне политике усмерене на развој производних и друштвених активности које имају посебан значај за вођење рата.

Настављање производње, расподеле и промета роба и услуга у рату на принципима робно-новчане привреде у ратним условима умногоме ће зависити од функционисања тржишта и цена у миру. У вези с тим успешно спровођење привредне реформе са тржишном орјентацијом створило би повољне услове који би омогућили наставак континуираног функционисања робне производње и тржишта у рату.

Закључак

1. У кратком временском периоду десиле су се велике промене у економском систему и систему одбране наше земље, а) промењени су својински односи, (уводи се плурализам својинских облика с тенденцијом ка потпуној приватизацији); б) напушта се тростепено правно регулисање привреде (основна организација, радна организација и сложена организација удруженог рада) и поново уводи предузеће као основни привредни и тржишни субјект с наглашеним степеном самосталности. Наведене промене у организовању привреде недвосмислено указују да су нужне промене и у неким сегментима одбране земље. Сасвим је извесно да је у привреди потребан сасвим нов приступ у решавању проблематике њеног функционисања у рату и обезбеђења материјалних потреба везаних за одбрану; с) с реформом економског система уводи се и тзв. интегрално тржиште (тржиште роба, услуга, рада, капитала, информација итд.) што раније није био случај, како због идеолошких предрасуда, тако и због расположивости и квалитета чинилаца производње, интегрисаности земље у светско тржиште, и друго, и d) уместо дохотка, профит се одређује као основни мотив привређивања, што је означило напуштање доходовних односа, и слично.

2. Промене у друштву, па и у економском систему, условиле су и промене у систему одбране, јер се показало да концепт одбране није кореспондирао са новим решењима у привредном систему.

3. Карактер и ниво промена у свим сегментима друштва, па и у области одбране, одређени су променама у привредном систему. То се односи и на промене у области робне производње и тржишта. При сагледавању тог утицаја треба узимати у обзир чињеницу да се радикално трансформисање економског система обављало у условима дубоке економске и политичке кризе, ратног окружења и економских санкција међународне заједнице, што ту трансформацију отежава, а прилагођавање одбране карактеру новог тржишног економског система

чини тежим, сложенијим и споријим. С друге стране, систем одбране, остваривањем своје функције, обезбеђује предуслове за успешно успостављање економског система са тржишном оријентацијом.

4. Функционисање интегралног тржишта (тржишта роба, услуга, рада, капитала, информација и знања) у миру основна је претпоставка за наставак производње, расподеле и промета чинилаца производње у рату. Наиме, успешно функционисање тржишног економског система Југославије остварило би повољне услове за наставак континуитета робне производње и тржишта у будућем рату.

Литература:

1. Никола Чобелић, *Економика Југославије, карактеристике и правци развоја привреде и привредног система*, „Савремена администрација“, Београд, 1978.
2. Никола Чобелић, *Привреда Југославије*, књ. 1 и 2, „Савремена администрација“, Београд, 1975.
3. Др Никола Чубра, *Кибернетика у руковођењу развојем оружаних снага*, ВИЗ, Београд, 1977.
4. *Економика у ОНОР-у* (три збирке чланака), ВИЗ, Београд, 1980, 1981. и 1985.
5. John Kenneth Galbraith, *Доба неизвесности*, „Свјетлост“, Загреб, 1977.
6. Др Драгутин Марсенић, *Сумње у привредни систем СФРЈ*, „Економика“, Београд, 1986.
7. *Међурепубличко-покрајински пројект ОНО и ДСЗ СФРЈ, Припремљеност привреде за ОНО и ДСЗ у изванредним приликама у рату*, Загреб – Нови Сад, 1988.
8. Др Драгослав Словић, *Приватизација капитала*, ФИНЕКС, Београд, 1995.
9. Др Радмила Стојановић, *Привредни циклуси у грађанској економској теорији*, „Нолит“, Београд, 1958.
10. Др Иван Стојановић, *Социјализам и тржиште*, „Економика“, Београд, 1986.
11. Конзорциј Економских института за макропројект „Привредни систем СФРЈ“, *проблеми реформе привредног система СФРЈ*, (Зборник радова), „Глобус“, Загреб, 1989.
12. Часопис ЕЕЦ (Европске економске везе), бр. 7–8, Београд, 1996.
13. Мр Миленко Хелета, *Квалитетом у свет*, МАГНЕТА З. И., Београд, 1995.
14. Миленко Д. Ђурић, *Публик релатионс, кључ успешног наступа на тржишту*, Институт за тржишна истраживања, Београд, 1992.